

ЗАКОН О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА У СВЕЛОСТИ СВОГ ВРЕМЕНА

1. — Доношење грађанских законика представљало је у свакој држави значајан акт њене законодавне политике и допринос изградњи целине позитивно-правног система. То важи и за законе који би регулисали само поједине делове грађанског (имовинског) права, а нарочито за делове којима би била регулисана материја облигационих односа. Све то у основи важи и данас, и за наше друштво и за наше право, али при томе треба имати у виду место које нови Закон о облигационим односима има у целини нашег савременог правног система, и то с обзиром на основне друштвене односе који стоје у темељима и нашег правног система. Ти основни друштвени односи су битно изменили и структуру нашег правног система јер су нови друштвени односи постали битни и одлучујући у склопу целокупности правних односа, па и правног система као таквог. То све је данас општепознато и мора бити општепризнато, али је мислимо потребно на то указати и подвући како би се одредило место Закона о облигационим односима у нашем савременом правном систему.

Установа својине и права приватне својине основне су категорије досадашњих друштвених и правних система. На њима и као функција њих изграђивани су закони друштвених и економских односа, па и правила облигационих односа као правних инструмената путем којих су спровођени у живот, у области права ти основни закони друштвених односа и оствариване те основне категорије досадашњих друштвених и правних система. Отуда су и правна правила о облигационим, и уопште грађанскоправним односима сматрана основним правним правилима система, која су углавном служила и као допунска правила за све друге правне односе. Отуда и извесно „идолопоклонство“ појави кодификације грађанског односно облигационог права, што је било и разумљиво јер се њима постављао правни систем путем кога су се најдиректније имале да штите основне категорије самог друштвеног система.

У нашем самоуправном социјалистичком друштву ствари су се у основи битно измениле. Рад и резултати рада постају основне категорије друштвеног система и друштвених односа. Правна правила која регулишу те основне категорије постају темељи нашег правног система, па према томе представљају, ако треба да се послужимо аналогијом са ранијим системом, и допунска правила за све друге правне односе. У

системском положају појединих грана права, право удруженог рада, заједно са друштвеном својином и њеним правним еманцијама, добија водеће место, јер се њиме поставља правни систем путем кога би се најдиректније имале да штите основне категорије једног самоуправног социјалистичког система као што је то случај са нашим друштвеним системом.

На овај начин долази и дошло је до системских, структуралних и битних промена у нашем правном систему. Ред вредности се мења у целини, па и у систематизи права. Нови друштвени, па следствено томе и нови правни односи добијају посебно истакнуто и одлучујуће место, битно утичући на све остале правне установе и појаве. Отуда у овом и оваквом новом реду ствари треба сагледати како место тако и домаћај нашег новог Закона о облигационим односима. Они су изразито важни, али другачији него што су у другим системима. То не умањује значајну важност и вредност овог закона ни у нашем правном систему, али се мења његово место и положај у целини нашег правног система. Други друштвени односи постали су темељи нашег друштвеног система, па се то мора одразити и у праву и на наш правни систем. Садашња фаза нашег друштвено-економског уређења задржава нужно и многе раније постојеће односе, посебно у области права, па самим тим мора дати и одговарајуће место и односним правним прописима. То важни и за облигационе односе, па и за право о облигационим односима. Они ће и надаље имати велики практичан значај, али ће ипак добити друго место у целини нашег правног система. То је нужна последица закона трансформације којем су обавезно подложне све друштвене установе, па и право како у целини тако и поједине његове области.

II. — У светлости овако измењеног системског места грађанског, односно облигационог права у целини нашег правног система треба сагледавати и постојање посебних и самосталних правила општим правним актима организација удруженог рада (самоуправни споразуми, друштвени договори и други самоуправни општи акти), посебно кад је реч о самоуправним споразумима. Наше право полази од постојања посебних правних правила о самоуправним споразумима као актима којима се заснивају материјални односи између учесника самоуправних споразума, при чему треба очекивати да ће правна теорија и пракса, полазећи од уставом и законом регулисаних основних принципа о самоуправним споразумима, временом изградити целовиту теорију о самоуправним споразумима као правним актима. При томе Закон о удруженом раду, кад је реч о самоуправним споразумима, упућује, код изрично наведених питања, да ће се „сходно” — „на одговарајући начин”, на та питања, применити било „начела” било „опште одредбе” које важе за (облигационе) уговоре. То Закон о удруженом раду чини у чл. 598 прописујући да се „у погледу ништавости самоуправног споразума односно одређеног његовог дела којим се утврђују материјалне обавезе учесника као и у погледу правних последица ништавости, сходно примењују начела која важе за уговоре”; а у чл. 608 такође прописује да се на застарелост захтева на извршење материјалних обавеза који произилазе из самоуп-

равног споразума „сходно примењују опште одредбе о застарелости потраживања“. Дакле, у оба ова случаја долази до примене односних одредаба о облигационим односима „сходно“ — „на одговарајући начин“, при чему је у првом случају реч о примени „начела“ о ништавости уговора, а у другом случају о примени „општих одредаба“ о застарелости потраживања. Тиме се, и поред коришћења, код изречно предвиђених питања, односних установа (и то само као „начела“ или као „опште одредбе“) из облигационог права, подвлачи пуна самосталност права удруженог рада и правног регулисања инструмената удруженог рада, посебно самоуправних споразума. А то значи да се тиме јасно изражава и подцртава ново место и положај облигационих права и Закона о облигационим односима у целини нашег данашњег правног система.

Међутим, очекујући да путем законодавства, а уз помоћ теорије и праксе, буде изграђен целовит систем о правним актима и правним пословима самоуправног карактера, а на потребу и обавезу изградње такве целовите теорије указује и сам Закон о удруженом раду, то не искључује да у међувремену не би могла на самоуправне опште акте, тамо где то има основа и разлога, да буду аналогно примењена и нека правила о облигационим односима. Кажемо аналогно, и само аналогно, што би значило коришћење решења из облигационог права само у оној мери и онолико кад и колико то одговара конкретном самоуправном односу и то првенствено оном материјалног карактера. И то све само из разлога рационалног коришћења свих правних установа, а не с разлога неког посебног, приоритетног места и значења облигационог права. Јер такво место и такво значење нема данас облигационо право у нашој земљи, али треба користити чињеницу да оно представља један историјски врло изграђен систем установа које, као техничка правила, треба примењивати свуда тамо где за то има потребе и оправдања, разуме се онда и онолико када и колико то допушта односна материја која тражи правно регулисање, и разуме се само дотле док се за такве материје — као што је овде у питању материја самоуправних општих аката, а напосе самоуправних споразума — не изграде посебна правила. Зато мислимо да овако решење стоји управо у складу са изложеним местом Закона о облигационим односима у нашем садашњем правном систему, а води рачуна и о стварној ситуацији за примену принципа рационалности који важи за сваки сектор друштвене делатности, па и за право.

III. — Ако у целини нашег правног система Закон о облигационим односима нема оно место и значај који се оваквим законима придаје у другим правним системима, овај закон има карактер општег извора за све облигационе односе. Он садржи општа правила за облигационе односе која се имају примењивати увек када другим „надлежним“ законом нека питања о одређеној врсти облигационих односа не би била на другачији начин решена. Овакав карактер Закона о облигационим односима значи и то да ће његова решења имати да служе као аутентични показатељи за тумачење и примену било којих других правних прописа и правила о облигационим односима. То нарочито важи за

Основна начела Закона о облигационим односима, јер су то начела за све облигационе односе у нашој земљи, па без обзира где су и на који начин регулисани. Све ово како с обзиром на место које у нашем правном систему има овај закон кад је реч о облигационим односима, тако и с обзиром на јединственост југословенског тржишта, а минимум те јединствености југословенског тржишта управо се обезбеђује општом обавезном применом свих Основних начела Закона о облигационим односима на све облигационе односе у нашој земљи па без обзира ко би био надлежан да доноси норме за регулисање појединих врста облигационих односа, разуме се поред оних који су управо регулисани самим Законом о облигационим односима.

Овакво место и функцију Закона о облигационим односима сам овај закон одређује на два места:

1. — У чл. 23. Закона о облигационим односима предвиђено је да „На облигационе односе који се уређују другим савезним законима примењују се одредбе овог закона у питањима која нису уређена тим законом”. Реч је о односу два истоврсна закона, оба савезна закона од којих је један *sedes materiae* за облигационе односе као такве и у целини, па је сасвим разумљиво да његове одредбе треба да буду примењене и на сва питања специфичних облигационих односа (дакле оних који се посебно регулишу другим савезним законима), уколико она нису обухваћена и регулисана другим савезним законима. При томе треба нагласити да питања која би била регулисана другим савезним законима, а односе се на облигационе односе, могу бити више или мање другачије регулисана него што су та иста питања регулисана у Закону о облигационим односима, но при томе, мислимо, то регулисање специфичних облигационих односа путем других савезних закона не би смело да буде у супротности са принципима израженим у Основним начелима Закона о облигационим односима, јер би се у противном могло поставити питање уставности тих другачијих решења облигационих односа из других савезних закона уколико би се она заснивала на другим принципима од оних изражених у Основним начелима Закона о облигационим односима. Све ово не зато што би Закон о облигационим односима, у односу на било који други савезни закон имао било какво више место на хијерархијској лествици правних норми одн. извора права, већ зато што треба сматрати, све док се супротно не утврди одлуком Уставног суда, да су Основна начела Закона о облигационим односима у сагласности са Уставом СФРЈ, и да њихова садржина важи за све облигационе односе у нашој земљи, тако да се за другачија мора поставити питање њихове уставности, јер не могу два начелно различита прилаза о истој основној установи облигационих односа бити у исто време у сагласности са уставом, не могу дакле бити важећа. Све то, поновимо, док се не би одлуком Уставног суда Југославије утврдило да су неки принципи изражени у Основним начелима Закона о облигационим односима неуставни.

2. — У чл. 24. Закона о облигационим односима предвиђено је да „На облигационе односе који се уређују републичким, односно покра-

јинским законима неће се примењивати одредбе општег дела овог закона у питањима која су, с обзиром на посебну природу одређених облигационих односа, друкчије уређена републичким, односно покрајинским законима”.

У вези са овим прописом из чл. 24. Закона о облигационим односима може се поставити претходно питање његове уставности с обзиром на тач. 4. ст. 1 чл. 281 Устава СФРЈ. Тим прописом Устава СФРЈ одређено је да „Федерација преко савезних органа: ...4) уређује: основе облигационих односа (општи део облигација) и уговорне и друге облигационе односе у области промета робе и услуга”. Правилност решења у чл. 24. Закона о облигационим односима зависи од тога како ће се схватити предмет и обим надлежности федерације за регулисање облигационих односа.

По једном гледишту, федерација има, у области облигационих односа, да регулише две групе питања: с једне стране основе облигационих односа (општи део облигација), а с друге стране уговорне и друге облигационе односе, и то само оне који спадају у област промета робе и услуга. Из овога се изводи закључак да федерација има — што значи може и мора — да у целини регулише основе облигационих односа, дакле, општи део облигација, с тим да би регулисање ове материје могло и морало бити извршено само савезним законом одн. савезним законима, и то тако да би правила тог општег дела облигација важила за све облигационе односе па без обзира ко би их, у појединостима, био надлежан да регулише: федерација или република односно покрајина. То све зато што је ово, дакле општи део облигација, у целини и само савезна материја. При том се ово гледиште брани и чињеницом да је регулисање материје општег дела облигација врло битно за обезбеђење јединства југословенског тржишта и за осигурање једнакоправности свих наших грађана у имовинским односима.

По другом гледишту, за одређивање нормативне надлежности федерације основно и одлучујуће је врста облигационих односа која се регулише на нивоу федерације. То би значило да као основни критеријум треба узети област промета робе и услуга, с тим да би, за ову област федерација с једне стране регулисала основе облигационих односа (Општи део облигација), а с друге стране уговорне и друге облигационе односе из те области. Решења која се налазе у Закону о облигационим односима обавезно би се тичала само ових односа, дакле облигационих односа у области промета робе и услуга, па било да се односе на општи део облигација, било да се односе на поједине уговорне и друге облигационе односе, али и увек само у области промета робе и услуга.

У основи, изгледа, да је у Закону о облигационим односима усвојено ово друго гледиште, са допуном што је прописано да ће се одредбе општег дела овог закона примењивати и на облигационе односе који се уређују републичким, односно покрајинским законима, разуме се уколико нека од тих питања обухваћених одредбама Општег дела Закона о облигационим односима нису, с обзиром на посебну природу одређених облигационих односа, друкчије уређена републичким, односно покрајин-

ским законима. Међутим, уколико се прихвати друго горе изложено гледиште, као што је то, мислимо, и учињено Законом о облигационим односима, онда се може поставити питање да ли је једним савезним законом, као што је то Закон о облигационим односима, могло бити одређено у којој ће се мери имати примењивати прописи тога савезног закона на питања која иначе спадају у нормативну надлежност република, односно покрајина. То треба да учине, ако хоће и ако набу да то одговара њиховим потребама, саме републике, односно покрајине тј. да оне само одреде да ли ће се и у којој мери, на облигационе односе који се уређују републичким, односно покрајинским законима, применити и одредбе Општег дела Закона о облигационим односима. За случај прихватања као правилног овог другог становишта ово би било једино правилно приступање, мада треба рећи да је начин на који је поступљено у чл. 24. Закона о облигационим односима рационалан и практично врло користан, тако да са те тачке гледишта има оправдања.

Имајући све ово у виду, ми мислимо да је, код тумачења предмета и домаћаја прописа из тач. 4, ст. 1 чл. 281. Устава СФРЈ, прво од овде изложених гледишта тачније. А то значи да би, по нашем мишљењу, регулисање основа облигационих односа, дакле општег дела облигација долазило у целини у потпуности у нормативну надлежност федерације, па без обзира о којима се уговорним и осталим облигационим односима ради, дакле да ли су у питању такви односи у области промета робе и услуга, или другде, дакле без обзира да ли се уговори и остали облигациони односи (ван питања општег дела облигација) регулишу на нивоу федерације или република, односно покрајина. Тиме би у пуној мери била поштована делокруг сваког носиоца законске надлежности у нас, па се не би морало прибегавати једном решењу као што је оно у чл. 24. Закона о облигационим односима, решењу које је довољно рационално али исто толико несагласно са системом нашег федерализма, као што смо то већ горе указали. И да додамо: у случају прихватања другог горе изложеног решења, свакако да се може поставити питање уставности квантитативних и квалитативних евентуалних одступања решења републичких, односно покрајинских закона од решења која су већ прихваћена у Основним начелима Закона о облигационим односима. И овде се може поставити слично питање као и за случајеве које смо изложили уз чл. 23. Закона о облигационим односима, а то може да изазива неизвесност у погледу важећих решења. Да би се и то избегло, мислимо да је било правилније дати текст чл. 24. Закона о облигационим односима у коме би се изразило друго горе изложено становиште, тј. да је материја Општег дела облигација у искључивој нормативној надлежности федерације (то, или бар такво решење за Основна начела Закона о облигационим односима).

IV. — Једна од традиционалних карактеристика знатног дела норми о облигационим односима је њихова диспозитивност. Уговорачима је остављена могућност да своје односе регулишу — у целини или делом — другачије него што гласе норме за те односе у Закону о облигационим односима. Допуштена је дакле слобода уговорања одн. аутономија

воље у имовинским односима, при чему обим и домен ове могућности није исти у свим правима нити је био увек исти кроз историју. О томе треба посебно водити рачуна, тако да је одговор на ово питање специфичан за сваки закон и свако раздобље времена у било коме друштву. Тај одговор управо исказује временску детерминисаност облигационог права сваког друштва и сваке државе; он дакле пружа најзначајнију „боју“ облигационом праву „у светлости свога времена“. То треба нарочито подвући, јер постоји опасност, због општеприхваћености и традиционалности принципа слободе уговарања, да се у томе принципу, као таквом, види један универзалан и униформан инструмент за сва времена и за сва друштва, што је свакако врло погрешно. Свако друштво и сваки правни систем су до сада, а и сада, користили и примењивали овај принцип, али увек са прилично различитим захватима, доменом примене, ограничењима и усмеравањима. Уосталом — као што је то случај и са свим другим правним установама и инструментима. Зато о овоме треба посебно водити рачуна при примени норми нашег новог Закона о облигационим односима. И у овом погледу, а посебно код питања захвата, домена примене и ограничења слободе уговарања, у погледу дакле значаја и захвата слободе уговарања одн. аутономије воље, Закон о облигационим односима има своја специфична решења која су прилично различита од решења која смо ми до сада имали у нашим законима односно у нашој пракси — судској и вансудској. Отуда је с правом речено да се специфичности облигационих односа сваког правног система огледају и показују управо путем установе слободе уговарања, дакле путем дмета и садржинске усмерености аутономије воље. А то треба стално имати у виду, нарочито када су у питању облигациони односи између организација удруженог рада, иако не само они. Јер, пуним и целовитим остварењем слободе уговарања кроз прописе Закона о облигационим односима моћи ће се само стварати, дејствовати и извршавати управо облигациони односи који одговарају једном самоуправном социјалистичком систему. Само тиме ће се и целовит систем облигационих односа у нашем друштву укључивати у стварност нашег друштвено-економског поретка, који у себи носи плурализам интереса који треба да се одрази и путем слободе уговарања, али који има и низ других друштвених вредности и показатеља, који исто тако треба и мора да се изразе и оживотворе управо путем слободе уговарања. Отуда та временска, а то ће рећи савремена црта и особина, нарочито подвучена, Закона о облигационим односима, о којој треба нарочито водити рачуна управо код одређивања захвата, домена примене и ограничења слободе уговарања одн. аутономије воље.

Код одређивања природе и примене установе слободе уговарања, постављају се два основна — начелна питања: које се норме Закона о облигационим односима имају сматрати диспозитивног карактера, те би код њих учесници облигационих односа могли другачије уређивати своје облигационе односе; и докле и како садржински учесници могу, користећи се слободом уговарања, уређивати своје облигационе односе. Два питања на које одговоре треба тражити и давати узимајући у обзир

управо систем, принципе, идеје и дух новог Закона о облигационим односима. При томе се треба чувати од било какве „традиционалности“ или „класичности“ јер наш Закон о облигационим односима носи управо у овоме своје специфичности, које треба да дођу до примене у сваком облигационом односу. О овоме треба нарочито водити рачуна зато што су често решења у тексту Закона о облигационим односима врло слична или текстуелно истоветна са решењима која смо до сада примењивали, али су решења која се тичу захвата, домена примене и ограничења слободе уговарања нова, више или мање другачија од оних која смо примењивали кад је било речи о аутономији воље у имовинско-облигационим односима. Ову чињеницу није, у времену када се започиње са применом Закона о облигационим односима, никада довољно подвлачити, јер су ту најзначајније новине које, у области уговорних односа, носи у себи Закон о облигационим односима.

1. — Питање слободе уговарања је изрично предвиђено у чл. 20. Закона о облигационим односима: „Учесници могу свој облигациони однос уредити другачије него што је овим законом одређено, ако из поједине одредбе овог закона или из њеног смисла не произилази што друго“. Према томе закон у начелу полази од тога да су његове одредбе диспозитивног карактера, те да се у односу на њима регулисане облигационе односе може применити слобода уговарања, сем ако другачије не произилази из појединих одредаба или њиховог смисла. Отуда потреба да се код појединих одредби претходно одреди да ли оне евентуално немају императивни карактер, те да се у односу на њима регулисане облигационе односе — у целини или за поједине елементе — не може применити принцип слободе уговарања. О овом сам суд у случају спора, по службеној дужности треба да води рачуна, јер је, кад је реч о примени чл. 20 Закона о облигационим односима, у питању једна норма императивног карактера чије поштовање, као претходно правно питање, треба да обезбеди сам суд.

У пракси неће увек бити могуће одредити да ли је у питању норма диспозитивног или императивног карактера. Мислимо да се, између ове две врсте норми, не може, код облигационих односа постављати никакав однос правила и изузетка: реч је о две групе норми које паралелно и једнаковредно постоје у једном позитивном законском тексту, с тим да свака од тих двеју групе норми има исту правну важност а различит домен примене, тако да управо треба и разграничити та два паралелно постојећа домена примене. То разуме се у пракси неће бити ни лако ни неспорно. Стандард којим се Закон о облигационим односима служи као мером за разграничење ове две групе норми: „смисао одредбе“ није довољно одређен али је одређив, и то управо путем и кроз судску праксу, а уз помоћ правне теорије. Биће потребно код сваке одредбе Закона о облигационим односима одредити њену природу, омогућујући тиме што ширу и што потпунију слободу уговарања тамо где то проистиче из „смисла одредбе“, али и отклањајући примену слободе уговарања и обезбеђујући примену и поштовање решења које даје сама одредба закона опет када то проистиче из „смисла одредбе“. При томе,

разуме се, биће од одлучујућег утицаја управо систем, дух и идеје не само самог Закона о облигационим односима, иако ће то бити најважнији показатељ, него и основи нашег целог правног и друштвено-економског уређења. Само тим путем моћи ће и област облигационих односа постати, и по духу и по садржини, интегрални део целине правног система једног самоуправног социјалистичког друштва.

2. — На питање: докле и како садржински учесници могу, користећи се слободом уговарања тамо где је то допуштено по Закону о облигационим односима, уређивати своје облигационе односе, одговор такође даје Закон о облигационим односима у чл. 10: „Учесници у промету слободно уређују облигационе односе, а не могу их уређивати супротно уставом утврђеним начелима друштвеног уређења, принудним прописима и моралу социјалистичког самоуправног друштва.” Према томе, и овде, разуме се ако су у питању облигациони односи код којих је допуштено слободно уговарање у смислу чл. 20, закон у начелу полази од принципа да корисници у промету слободно уређују облигационе односе, дакле прихвата и садржински аспект слободе уговарања. Међутим, овој могућности Закон о облигационим односима одређује границе коришћења, и то довољно подробно, тако да о тим границама, које су императивног карактера, суд мора водити рачуна по службеној дужности. Та подробност није ипак таква да она умањује функцију суда ни задатке правне науке при њиховом конкретном одређивању и прецизирању. Биће потребно и овде обезбдити пуну и стварну примену основних принципа и духа нашег данашњег правног система, јер ће се управо овде показивати шта је то ново што наше друштво доноси у облигационим односима. А тога новог има, па се мора и обезбедити његово спровођење у живот.

Три су показатеља за одређивање и детерминисаност-усмереност одн. одмеравање и ограничавање садржине слободе уговарања, при чему је у сваком поједином случају обавезна примена сваког од њих. А ти показатељи су:

а) Уставом утврђена начела друштвеног уређења, под којима се имају разумети не само она која се налазе у Уводном делу Устава СФРЈ под називом „Основна начела”, него и сва начела на којима је изграђен цео текст Устава.

б) Принудни прописи, и то како они који се налазе у самом Закону о облигационим односима тако и они који се налазе у другим законским и подзаконским актима заснованим на закону. Овде треба посебно подвући значај норми из Основних начела Закона о облигационим односима које садрже мере-границе како уопште слободе уговарања тако и границе-усмерености садржине решења прихваћених од стране учесника по основу слободе уговарања. Тих граница-усмеравања садржине слободе уговарања има и у низу прописа у појединим деловима Закона о облигационим односима, али је постојање управо Основних начела специфичност нашег закона, тако да у њима треба тражити највећи део најчешћих граница-усмеравања садржине облигационих односа уопште, а напосе оних заснованих уз коришћење слободе уговарања.

тако да ће у пракси ово бити и најчешћи и суштински најважнији показатељ за оцену да ли је неки облигациони однос у супротности са „принудним прописима“, пошто се у суштини највећи део принудних прописа опште-облигационог карактера и налазе у овим Основним начелима Закона о облигационим односима. Зато ће се у пракси моћи и морати чешће пута постављати питање сагласности решења која су заузели учесници у облигационом односу управо са Основним начелима Закона. И у томе је такође специфичност нашег система слободе уговарања и уопште облигационих односа. При томе се каткада указује на опасност да ће се овим ослабити чврстина уговорних односа заснованих на принципу слободе уговарања, јер су постављени многи критеријуми за оцену законитости заснованих уговорима облигационих односа, а суду, тобоже дата сувише велика власт — могућност да оцени законитост решења која су од стране самих учесника одређена — прихваћена. Ми мислимо да таква опасност не постоји, јер није реч ни о каквим волонтеристичко-дискреционим овлашћењима већ о довољно објективно формулисаним критеријумима који имају за задатак да обезбеде да сви облигациони односи буду, сваки појединачно и у целини, у сагласности са основама нашег правног и друштвено-економског система. Реч је само о једном новом начину обезбеђења законитости у једној области где, искуство то показује, може да буде највише одступања од прописане законитости и највише коришћења неједнакости између субјеката-учесника у облигационим односима. При томе овај начин поступања обезбеђује не само отклањање негативности које се јављају при коришћењу слободе уговарања него и остварење свих позитивних захтева које друштво, и то друштво социјалистичко и самоуправно, поставља у погледу свих облигационих односа. Јер, у крајњој линији, ако то не би било тако и ако овако како смо изложили не би видели место и значај Основних начела Закона о облигационим односима могло би се поставити питање да ли је наш систем облигационих односа један интегрални део правног система управо социјалистичког самоуправног друштва. И да додамо, правно-технички посматрано сви текстови Основних начела Закона о облигационим односима су далеко објективнији и садржајнији показатељи него што је, на пример, установа јавног поретка из ранијих закона.

Број принудних прописа путем којих се омеђава обим и одређује садржински домашај коришћења слободе уговарања је данас доста велики. Они се, као што смо рекли, знатним делом налазе и у Основним начелима Закона о облигационим односима. Примера ради, као такви принудни прописи у склопу тих Основних начела, били би:

1^о Поступање у складу са начелом јединства југословенског тржишта и утврђеном економском политиком, да се не ремети стабилност тржишта и да се не наноси штета другим учесницима на тржишту, потрошачима и друштвеној заједници као целини (чл. 9).

2^о Равноправност учесника у облигационом односу (чл. 11).

3^о Придржавање начела савесности и поштења у заснивању облигационих односа и остваривању права и обавеза из тих односа (чл. 12).

4^о Забрана вршења права из облигационих односа противно циљу због кога је оно законом или самоуправним споразумом установљено или признато (забрана злоупотребе права — чл. 13).

5^о Забрана установљивања права и обавеза којима се за било кога од учесника или за друге ствара или искоришћава монополистички положај на јединственом југословенском тржишту, којим се стичу материјална или друга преимућства која се незаснивају на раду или стварају неравноправни односи у пословању или нарушавају друге основе самоуправних друштвено-економских односа (чл. 14).

6^о Начело једнаке вредности узајамних давања при заснивању двостраних уговора, с тим да се законом одређује у којим случајевима нарушавање тог начела повлачи правне последице (чл. 15).

в) Морал социјалистичког самоуправног друштва трећи је показатељ за одређивање домета и садржине слободе уговарања код облигационих односа, који је, као категорија забрањујућег правила, постављана увек кроз историју, па је оправдано задржана и у нашем правном систему. При томе садржина управо морала нашег социјалистичког самоуправног друштва треба да буде одређивана и утврђивана према моралним показатељима и критеријумима на којима се тај морал изграђује, при чему треба имати у виду посебно врменску компоненту морала, тј. чињеницу да норме морала еволуирају у складу са развојем односног друштва што важи и за наше друштво и за морал нашег социјалистичког самоуправног друштва који су још у стварању и усавршавању па их као такве треба и посматрати и примењивати као део критеријума за одређивање садржине слободе уговарања и правних односа до којих се буде долазило коришћењем слободе уговарања.

V. — Прихватање принципа слободе уговарања, као што то чини и Закон о облигационим односима, нужно намеће и питање како се данас може и како се стварно у пракси остварује слобода уговарања. А опште је познато да је у погледу овога дошло, у току последњег века, до врло великих и значајних промена, према којима ни право није могло да остане индиферентно. У врло великом броју случајева нема више преговора између учесника облигационих односа о њиховој садржини, о клаузулама облигационог односа — уговора. Највећи број уговора се закључује путем формуларних, типских и адхезионих уговора или уз коришћење различитих облика општих услова уговора. До свега тога је дошло, као што је познато, како услед неједнаких могућности и неједнаког положаја — снаге појединих уговорача, тако и услед потребе да се упрости и убрза само заснивање облигационих односа, а у следству тога и да се уједначи и правна садржина тих односа. А таква ситуација битно утиче и на питање како се данас може и како се стварно у пракси остварује слобода уговарања. При томе се чак поставља и питање да ли ту уопште и постоји и стварно важи принцип слободе уговарања, у погледу свих или само неких елемената облигационог односа. И то почев од слободе воље да се закључи или не закључи уговор, преко могућности да се слободно бира контрахент при заснивању уговора, па до макар и само формалног (што стварно често значи фиктивног) права

да се одређује или бар утиче на битне елементе уговора у питању. Све су то питања која се данас као најважнија постављају у науци и пракси облигационог, нарочито уговорног права, на којима се ми овде не бисмо могли задржавати, а у осталом све су то питања која се на више или мање исти начин, постављају у свим савременим правима, тако да ни наше право у погледу постављања самог проблема и узорка за његово постављање и постојање не показује у томе неке изразите специфичности. Појава је општа. Облици кроз које се ова појава изражава, такође су у многоме свуда заједнички. При томе се сваки правни поредак, путем закона и подзаконских прописа, или путем административних аката и судских одлука, боре против негативних последица овакве појаве. А тих негативних последица и злоупотреба у пракси сваког система коришћења проглашеног принципа слободе уговарања било је увек и свуда, па их може бити и има и код нас. Пред том чињеницом није могао затворити очи ни наш законодавац. Напротив. Закон о облигационим односима, користећи се позитивним искуствима других земаља и стављајући у дејство неке установе управо нашег друштвено-економског и правног система, поставља правила путем чије примече жели да примена принципа слободе уговора буде што ефективнија, да воља уговарача буде што стварнија. На тај начин пошто је, као што је раније изложено, одредио границе и садржину слободе уговарања, Закон о облигационим односима регулише и начине како се има користити слобода уговарања, рачунајући, разуме се, на стварни систем уговарања који се данас у знатној мери примењује у свету, па и у нас.

Правна правила о начину коришћења слободе уговарања постављена су највећим делом у Основним начелима Закона о облигационим односима, али не само у њима. Њих има и може их бити и у другим законским, подзаконским и самоуправним нормативним текстовима. Међу њима су ипак најважнија правила која се налазе у самом Закону о облигационим односима, као што су:

1. — Друштвена правна лица остварују право располагања друштвеним средствима у облигационим односима сагласно одлукама које радници у основним и другим организацијама удруженог рада, односно радни људи у другим друштвеним правним лицима доносе у складу са статутом, другим самоуправним општим актима и законом (чл. 3).

2. — Друштвена правна лица у заснивању облигационих односа приступају у складу са својим плановима и обезбеђују извршавање материјалних обавеза самоуправним споразумима о основама планова самоуправних организација и заједница и договорима о основама планова друштвено политичких заједница (чл. 4).

3. — Друштвена правна лица у заснивању облигационих односа дужна су да се друштвено и економски целисходно користе друштвеним средствима којима располажу и да очувају њихову несмањену вредност, као и да обезбеђују унапређивање и проширивање материјалне основе удруженог рада, односно остваривање својих циљева и задатака и заштиту друштвене својине (чл. 5).

4. — Друштвена правна лица која заснивају облигационе односе ради извршавања самоуправног споразума који су међусобно закључила дужна су да поступају у складу са тим самоуправним споразумом (чл. 6, ст. 1).

5. — У заснивању облигационих односа друштвена правна лица дужна су да воде рачуна о самоуправним споразумима и друштвеним договорима које су закључила са другим и о својој одговорности за извршавање обавеза преузетих тим самоуправним споразумима и друштвеним договорима (чл. 6, ст. 2).

6. — У заснивању облигационих односа и остваривању права и обавеза из тих односа, друштвена правна лица остварују сарадњу у односима међусобне повезаности и зависности, узајамне одговорности као и солидарности радника у удруженом раду, заснованим на самоуправљању и друштвеној својини средстава за производњу и других средстава рада (чл. 7, ст. 1).

7. — У међусобним односима сарадње друштвена правна лица дужна су да воде рачуна о циљевима трајније сарадње и о остваривању других заједничких интереса и да на други начин стварају услове за остваривање права и извршавање обавеза из облигационих односа (чл. 7, ст. 2).

8. — Основне и друге организације удруженог рада, земљорадничке задруге и друге задруге остварују сарадњу у облигационим односима и са земљорадницима и другим радним људима који самостално обављају делатности личним радом, на истим основама као што то чине друштвена правна лица у међусобним односима (чл. 7, ст. 3 у вези ст. 1 и 2 истог члана).

9. — У заснивању облигационих односа и остваривању права и обавеза из тих односа, основне и друге организације удруженог рада, задруге и радни људи који самостално обављају делатност личним радом дужни су да, кад обављањем своје делатности непосредно задовољавају потребе грађана, своја права и обавезе уређују и врше на начин којим се обезбеђују редовно и квалитетно задовољавање потреба грађана и што повољнији услови за задовољавање тих потреба (чл. 8).

10. — Учесник у облигационом односу дужан је да у извршавању своје обавезе поступа са пажњом која се у правном промету захтева у одговарајућој врсти облигационих односа (пажња доброг привредника, односно пажња доброг домаћина — чл. 18, ст. 1).

11. — Учесник у облигационом односу дужан је да у извршавању обавеза из своје професионалне делатности поступа с повећаном пажњом, према правилима струке и обичајима (пажња доброг стручњака — чл. 18, ст. 2).

12. — Учесник у облигационом односу дужан је да се у остваривању свог права уздржи од поступака којима би се отежало извршење обавезе другог учесника (чл. 18, ст. 3).

13. — Учесници у облигационим односима дужни су да у правном промету поступају у складу са добрим пословним обичајима (чл. 21).

14. — Друштвена правна лица и грађанска правна лица у заснивању облигационог односа поступају у складу са својим статутом и другим општим актима, с тим да уговор који је закључен или друга правна радња која је предузета супротно тим актима остаје на снази, осим ако је за то друга страна знала или морала знати или ако је законом другачије одређено (чл. 22).

15. — Ако је неко по закону обавезан да закључи уговор, заинтересовано лице може захтевати да се такав уговор без одлагања закључи (чл. 27, ст. 1).

16. — Одредбе прописа којима се, делимично или у целини, одређује садржина уговора саставни су делови тих уговора, те их употпуњавају или ступају на место уговорних одредаба који нису у сагласности са њима (чл. 27, ст. 2).

17. — Преговори који претходе закључењу уговора не обавезују и свака их страна може прекинути кад хоће, али страна која је водила преговоре без намере да закључи уговор одговара за штету насталу вођењем преговора, с тим да одговара за штету и страна која је водила преговоре у намери да закључи уговор, па одустане од те намере без основаног разлога и тиме другој страни проузрокује штету (чл. 30).

18. — Предмет обавезе је недопуштен ако је противан уставом утврђеним начелима друштвеног уређења, принудним прописима и моралу социјалистичког самоуправног друштва (чл. 49).

19. — Основ уговорне обавезе је недопуштен ако је противан уставом утврђеним начелима друштвеног уређења, принудним прописима и моралу социјалистичког самоуправног друштва (чл. 51).

20. — Кад стране верују да су сагласне, а у ствари међу њима постоји неспоразум о природи уговора или о основу или о предмету обавезе, уговор не настаје (чл. 63).

21. — Одредбе уговора примењују се онако како гласе, с тим да се при тумачењу спорних одредаба не треба држати дословног значења употребљених израза, већ треба истраживати заједничку намеру уговорача и одредбу тако разумети како то одговара начелима облигационог права утврђеним Законом о облигационим односима (чл. 99).

22. — У случају кад је уговор закључен према унапред одштампаном садржају, или кад је уговор био на други начин припремљен и предложен од једне уговорне стране, нејасне одредбе тумачиће се у корист друге стране (чл. 100).

23. — Нејасне одредбе у уговору без накнаде треба тумачити у смислу који је мање тежак за дужника, а у теретном уговору у смислу којим се остварује правичан однос узајамних давања (чл. 101).

24. — Кад учесници у самоуправном споразуму закључе уговор ради извршења тог споразума, уговор мора бити у сагласности са тим самоуправним споразумом, тако да у противном, сваки учесник у самоуправном споразуму па и онај који није уговорна страна, може захтевати да се такав уговор усклади са самоуправним споразумом, или, ако то није могуће, да се у целини или делимично поништи (чл. 118).

25. — Ако после закључења уговора наступе околности које отежавају испуњење обавезе једне стране, или ако се због њих не може остварити сврха уговора, а у једној и у другом случају у тој мери да је очигледно да уговор више не одговара очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази такав какав је, страна којој је отежано испуњење обавезе, односно страна која због промењених околности не може остварити сврху уговора, може захтевати да се уговор раскине (чл. 133).

Указали смо на неке од показатеља — критеријума по којима се у нашем праву данас има ценити и домаћај и начин коришћења слобде уговарања одн. аутономија воље у облигационим односима, па било да је у питању заснивање облигационог односа, и посебно закључивање уговора, било да је у питању садржина права и обавеза из било ког облигационог односа, било најзад да је у питању престанак одн. опстанак облигационог односа. Сви они представљају „друштвени амбијент” у коме настају, опстоје и престају облигациони односи. И то амбијент правно релевантан, чиме се управо наше ново право има и мора, и у области облигационих односа, да разликује од индивидуалистичког поимања слобде уговарања у једном правном систему заснованом првенствено на установи приватне својине. О свим овим елементима и правним нормативима мора се данас водити рачуна, као императивним нормама нашег права.

VI. — Често се упорно тврдило, па чак се то и данас каткада тврди да облигације представљају једну непроменљиву материју у праву (*lex et sempiterna et immutabilis*), материју која је врло консеквентно и логично обрађена од стране римских правника и која не само да не захтева него и не трпи никакве измене, материју која је самодовољна, тј. садржи у себи решења за све случајеве који су се догодили у току времена, па чак и за оне који ће се појавити у будућности.

Очигледно је колико овака гледишта архаично звуче, колико су она нетачна. Данашње облигационо право, уопште у свету у многоме и битноме разликује се од онога које је раније постојало. При томе, све те новине у савременом облигационом праву представљају само један ступањ у развоју права и правних установа. А све то треба и мора увек бити сагледавано у склопу и целини друштвеног и правног система одређеног времена и државе. Са те тачке становишта и наш нови Закон о облигационим односима, са неким основним карактеристикама које су овде изложене, представља једну творевину која је изграђена у складу са свим основним начелима и установама нашег социјалистичког самоуправног друштва. Само тако, у светлости овог времена морају се сагледавати све институције, принципи и формуле путем којих ће се заснивати и оживотворавати облигациони односи у нашем друштву. Само тако ће и у теорији и у пракси ово законско дело бити још једна полуга кретања напред људских односа у нашем друштву па и друштва у целини.

РЕЗЮМЕ

„Закон об облигационных отношениях в свете своего времени”

Исходя из значения Закона об облигационных отношениях, автор сначала делает вывод, что из-за структуральных изменений в нашей правовой системе, вследствие которых право объединенного труда получает ведущее место, облигационное право получает другое положение нежели в других системах. Одновременно он подчеркивает, что это не уменьшает силу и ценность Закона, но меняет его положение в целом нашей правовой системы.

В этом свете автор рассматривает отдельные особые правила и то в первую очередь правила об общих правовых актах организаций объединенного труда и их отношение к облигационному праву. Значительное место в статье уделяется рассмотрению отношения этого Закона, и особо его общих начал, к союзным законам, которые бы регулировали специфические облигационные отношения, а затем и к республиканским, т.е. к областным законам в области облигационных отношений.

Далее анализируются решения Закона о свободе договора и особенно указывается на необходимость обеспечения действительного применения принципов и духа сегодняшней правовой системы. На ряду с этим автор указывает на три значительных фактора, направляющих и ограничивающих свободу договора: а) конституцией утвержденные начала нашего общественного строя; б) обязательные предписания и с) мораль социалистического самоуправления общества. Затем следует изложение правил о способе пользования свободой договора.

Наконец автор приходит к выводу, что это законное дело должно стать еще одним рычагом на пути движения вперед к человеческим отношениям в нашем обществе и в обществе в целом.

A SUMMARY

The Law on Obligation Relations as a reflection of its time

Taking the significance of the Law on Obligation Relations as a point of departure, the author firstly concludes that obligation law has acquired a different position in our system than identical laws have in other legal systems, due to structural changes in it, causing the law of associated labour as a branch of law to rise to prominence. At the same time, he emphasises that this does not diminish the importance and value of the Law, but alters its position in the entirety of our legal system.

Within the scope of this matter, the author discusses some individual rules and regulations, foremostly, the one concerning general legal acts of basic organisations of associated labour and their relationship to obligation law. A significant place in this work is devoted to the analysis of relations of this Law, and especially its General Principles, with federal acts regulating specific obligation relations, and then with the acts of the republics and autonomous provinces concerning obligation relations.

Further analysis in the work is devoted to the regulations of the Act on the Freedom of Conclusion of Contracts, emphasising the necessity of securing actual implementation of the principles and spirit of the standing legal system. Besides that, the author points to three determining factors

directing and limiting the freedom of conclusion of contracts: a) the principles of our social order as determined by the Constitution; b) coercive regulations; c) the moral principles of our socialist self-government society. An exposition of the method of utilisation of this disposition follows.

The author goes on to end this work by stating that this legal work (the Law) should be regarded as yet another lever generating the moving of human relations in our society forward, as well as in the world as a whole.

RÉSUMÉ

La Loi relative aux rapports d'obligation à la lumière de son temps

En partant de l'importance de la Loi relative aux rapports d'obligation, l'auteur a d'abord formulé la conclusion selon laquelle à cause des changements structuraux dans notre système, par suite desquels le droit de travail associé en tant que branche du droit, obtient la place dirigeante, le droit des obligations a une autre position que dans les autres systèmes. En même temps, il souligne que cela ne diminue pas l'importance et la valeur de la Loi, mais que cela change sa position dans l'ensemble de notre système.

A cette lumière, l'auteur examine les règles spéciales, à savoir: en premier lieu les règles relatives aux actes juridiques généraux des organisations de travail associé et leur rapport envers le droit des obligations. Une place importante dans le travail est réservée à l'examen des rapports de cette Loi, et en particulier de ses Principes généraux, avec les lois fédérales qui réglementeraient les rapports d'obligation spécifiques, et ensuite avec les lois des républiques fédérées et des provinces autonomes dans le domaine des rapports d'obligation.

Ensuite l'analyse est effectuée des dispositions relatives à la liberté de contracter et en particulier la nécessité est signalée d'assurer l'application réelle des principes et de l'esprit du système juridique du temps présent. En outre, l'auteur a attiré l'attention sur trois déterminantes qui orientent et limitent la liberté de contrat: a) les principes spécifiés par la constitution de notre organisation sociale; b) les prescriptions coercitives et c) la morale de la société autogestionnaire socialiste. Après s'ensuit l'exposé des règles relatives au mode d'utilisation de la liberté de contrat.

A la fin l'auteur conclut que cette oeuvre légale doit être encore un levier du mouvement progressif des rapports humains dans notre société, ainsi que de la société dans l'ensemble.